

REFLECȚII FILOSOFICE ASUPRA CATEGORIILOR DE TIMP ȘI SPAȚIU

Maria FRUNZA

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: În rezumat vom găsi răspunsul la întrebări ca: Ce este timpul? Ce este spațiul? Timpul este categorie filosofică care exprimă durata, succesiunea, simultaneitatea proceselor și fenomenelor din Univers. Despre timp putem vorbi în mai multe sensuri, ca interval dintre două evenimente, ca mediu în care se petrec evenimentele, ca timp fizic, ori ca experiență subiectivă. Spațiul este categoria filosofică ce desemnează întinderea, mărimea, forma sau figura corpurilor, coexistența lor. Orice corp are o întindere. Întinderea evidențiază aspectele de continuitate ale spațiului, iar coexistența – aspectele de discontinuitate.

Cuvinte cheie: Timp, spațiu, substanță, absolut, relativ, nemurire, suflet, curgere

Timpul este intim legat de sentimentul propriei noastre existențe. Simțim cum noi înșine ne schimbăm și vedem cum toate care ne înconjoară se nasc, se transformă și pier. Oricât de durabil ar fi ceva, își are totuși limite în timp: fiecare om, casele oamenilor, regimurile politice, piramidele sau alte asemenea construcții menite să înfrunte veacurile, stelele și galaxiile își vor afla la un moment dat sfârșitul. Prin această schimbare neîntreruptă, ceea ce va fi devine prezent, iar ceea ce este prezent devine trecut. Stă în firea tuturor să se schimbe și să piară. Formulând această idee, Heraclit din Efes spunea că nu ne putem scufunda de două ori în același râu, fiindcă între cele două momente râul s-a schimbat și nu mai este identic cu cel din primul moment. Noi vorbim despre timp într-un prim sens, tocmai pentru a marca perioada scursă între două evenimente. Tot așa folosim expresia “timp” pentru a marca perioadele unui an, ori o epoca istorică, zicem de exemplu “timpul primăverii” sau “timpurile moderne”. Există însă și un alt sens în care vorbim despre timp. Zicem că evenimentele se întâmplă în timp, prin timp înțelegem nu perioada dintre două evenimente, ci un fel de mediu în care se întâmplă acestea, așa cum considerăm spațiul ca un mediu în care putem localiza un obiect, tot așa încercăm să localizăm acel obiect sau eveniment într-un anumit timp.

În mod obișnuit, noi suntem de acord că timpul se scurge continuu și uniform, nici un moment nu este privilegiat în raport cu altele. Dar subiectiv resimțim altfel trecerea timpului, constatăm că uneori unele intervale de timp ni se par mai lungi sau mai scurte decât sunt în realitate. Așadar despre timp putem vorbi în mai multe sensuri, ca interval dintre două evenimente, ca mediu în care se petrec evenimentele, ca timp fizic, ori ca experiență subiectivă.

Augustin, în lucrarea sa “Confesiuni” se întreabă: Ce este timpul? Cine ar putea să explice acest lucru ușor și scurt? Cine ar putea cuprinde chiar cu degetul acest lucru spre a exprima un cuvânt despre el? Dar ce spunem noi mai familiar și mai cunoscut, când vorbim, decît timpul? Și, în orice caz, înțelegem când spunem acest lucru, înțelegem când auzim acest cuvânt chiar când altul vorbește. Deci ce este timpul? Când nimeni nu mă întreabă știu, iar dacă aș vrea să explic cuiva care mă întreabă, nu știu, totuși cu încredere afirm că știu că dacă nu ar trece nimic, nu ar exista timp trecut și dacă nu ar veni ceva, nu ar fi timp viitor și dacă nu ar exista nimic nu ar fi timp prezent. Așadar acele două timpuri, trecutul și viitorul, cum sunt când trecutul nu mai există și viitorul nu există încă? Prezentul însă dacă ar fi mereu prezent și nu ar trece în trecut, nu ar mai fi timp ci eternitate. Dar ceea ce acum este evident și clar nu este nici viitorul nici trecutul și nu se zice la propriu: exista trei timpuri, trecutul, prezentul și viitorul, ci, la propriu, s-ar putea zice: exista trei timpuri, prezentul din cele trecute, prezentul din cele prezente și prezentul din cele viitoare.

Orice schimbare se petrece în timp, nu putem concepe transformări ale lucrurilor care să nu se desfășoare sub un anumit timp. Dar s-ar putea întâmpla invers, adică să se scurgă timpul fără să se poată produce vreo schimbare? Probabil răspunsul care ne vine mai repede în minte este cel afirmativ. Am văzut deja ca timpul este altceva decât schimbările din lucruri. Apoi experiența ne arată că sunt perioade când se întâmplă foarte puține evenimente și sunt perioade când acestea abundă.

Filosofii au numit “substanța” ceea ce, cum scria Spinoza, există prin sine și este înțeles prin sine, timpul și spațiul apar, în acest sens, ca substanțe: existența lor nu are nici o legătură cu lucrurile, cu evenimentele ce se produc, proprietățile lor nu depind de aceste condiții externe. Curgerea timpului nu este în nici un fel influențată de faptul că la un moment dat au loc mai multe sau mai puține evenimente, mai importante sau mai puțin importante. Această concepție asupra timpului și spațiului reprezintă o componentă fundamentală a fizicii clasice, newtoniene.

Isaak Newton, în lucrarea sa “Principiile matematice ale filosofiei naturale” spune că timpul absolut, adevărat și matematic în sine și după natura sa, curge în mod egal, fără nici o legătură cu ceva extern și cu un alt nume și se cheama și durată. Timpul relativ, aparent și comun, este acea măsura sensibilă și externă a cărei durate determinate prin mișcare și se folosește, de obicei în loc de timpul adevărat, ca ora, ziua, luna, anul. Spațiul absolut, considerat în natura sa, fără nici o relație cu ceva extern, rămâne întotdeauna asemenea și imobil. Spațiul relativ este o măsura sau o parte oarecare mobilă a celui absolut, care se releva simțurilor noastre prin poziția sa față de corpuri și, de obicei, se confundă cu spațiul imobil.

Timpul absolut se deosebește de cel relativ în astronomie, căci, zilele naturale care de obicei se consideră egale în măsurarea timpului sunt neegale. Fluxul timpului absolut nu poate fi schimbat.

Leibnitz în “Scrisori către Clarke” spune că socotește spațiul drept ceva pur relativ, ca și timpul; drept o ordine a coexistențelor, așa cum timpul este o ordine a succesiunilor. Căci spațiul exprimă, în termeni de posibilitate, o ordine a lucrurilor care există în același timp, întrucât ele există împreună, fără a se lua în considerare felul lor de a exista. Când vedem mai multe lucruri împreună, ne dăm seama de ordinea aceasta a lucrurilor între ele. Acest lucru este argumentat prin fraza ”spațiul este ceva absolut uniform și, fără lucrurile așezate într-însul, un punct al spațiului nu diferă absolut în nimic de alt punct al spațiului. Din aceasta însă, rezultă că este imposibil să existe o rațiune pe care Dumnezeu, păstrând aceleași situații ale corpurilor între ele, să fi așezat corpurile în spațiu așa, și nu în alt fel, și de ce totul nu a fost orînduit de pilda, invers.

Lucrurile stau la fel în ce privește timpul. Presupunînd că cineva întreabă de ce Dumnezeu nu a creat totul cu un an mai devreme, însă în adevăr, nu ar putea exista nici o rațiune pentru care lucrurile să fi fost plasate mai degrabă în anumite momente decît în altele, succesiunea lor rămînînd aceeași.

După I. Kant, timpul nu este ceva care ar exista în sine ori care ar fi inerent lucrurilor. În filosofie trebuie să ne ferim să considerăm că unele susțineri făcute de filosofi sunt adevărate, iar altele false, mai degrabă unele argumente formulate de ei în sprijinul acelor susțineri sunt mai credibile, ori mai puternice decît altele. Când într-o problemă controversată susținem un anumit punct de vedere procedăm așa pentru că admitem că acesta are anumite avantaje față de alte puncte de vedere. În orice situație însă nu vom spune că unul din cele două puncte de vedere e cel adevărat și că persoana care îl susține pe celălalt se înșală, mai curînd vom spune că există motive mai puternice în favoarea unuia. Dacă ne întrebăm: există timpul în realitate? Răspunsul care ne vine imediat în minte este desigur cel afirmativ. Procedăm astfel pentru că noi considerăm că există motive puternice în favoarea acestui răspuns, deci există rațiuni suficiente pentru a-l adopta.

M. Vulcanescu în “Dimensiunea românească a existenței” spune că noțiunile de spațiu și de timp- cele dintîi prin care trece mintea omului, ca printr-o sită, ideea de existent- nu sunt obișnuite poporului român, în vorbirea lui zilnică. Românul cînd vrea să situeze un lucru în spațiu vorbește de “loc” și cînd îl întrebi de timp îți răspunde despre vreme. “Locul” și “vremea” sunt însă dimensiuni ale lumii, adică ele sunt mijloace pentru a putea rîndui, așeza, situa ființele care sunt în ea. Cartea eclesiastului, atît de vorbitoare sufletului românesc, zice “dormitul își are vremea lui și sculatul își are vremea lui”, iar vorbirea obișnuită spune că toate lucrurile se fac la vremea lor, așa cum, toate lucrurile se pun “la locul lor”. Există deci un fel de prejudecată în vorbire, că lucrurile ar avea în lume un loc și un timp anumit al lor.

Timpul nu este ceva care ar exista în sine sau care ar fi inerent lucrurilor ca determinare obiectivă și care deci ar subsiza, dacă facem abstracție de toate condițiile subiective ale intuirii lor, căci în primul caz el ar fi ceva care ar fi totuși real fără un obiect real, însă în al doilea caz ca o determinare sau ordine inerentă a lucrurilor însele, nu ar putea fi dat anterior lucrurilor ca condiție a lor, nici n-ar putea fi cunoscut și intuit a priori prin judecăți sintetice. Timpul nu este altceva decît forma simțului intern, adică a intuirii noastre înșine și a stării noastre interne.

Viața fiecăruia dintre noi se petrece în limitele determinate, de la naștere pînă la moarte. Pînă la nașterea noastră timpul s-a scurs neîncetat și avem convingerea că se va scurge și după ce noi vom fi pierit. Astăzi cei mai mulți oameni consideră că moartea este capătul vieții, dincolo de ea nu mai există nimic, această situație naște însă o problemă gravă, ce atitudine trebuie să avem în fața morții? Mulți gînditori au sugerat că moartea nu reprezintă decît o distrugere parțială, nu murim în întregime, ci numai o parte a noastră- cea vizibilă, trupească moare. Altceva din noi persistă: sufletul este nemuritor. Personajul Ivan Fiodorovici, din “frații Karamazov” a lui Dostoievskii, la un moment dat a declarat solemn în cursul unei dispute că nu există pe lume absolut nimic care să îi determine pe oameni a-și iubi aproapele, nici o lege a naturii nu impune omul să iubească umanitatea și dacă, totuși, iubirea a dăinuit și mai dăinuie încă pe fața pămîntului, existența ei se explică nu printr-o lege a firii, ci exclusiv prin faptul că oamenii cred în nemurire, dacă s-ar distruge în omenire credința în nemurirea sufletului, izvoarele dragostei ar seca pe loc în inima omului.

Epicur în “Scrisoare către Menoiceus” spune: Obişnuieşte-te să crezi că moartea nu are nici o legatura cu noi, căci orice bine si rău se află în senzaţie, iar moartea este privaţia de senzaţie. Într-adevar, viaţa nu înspăimîntă pe acela care a înţeles temeinic că nu-i nimic înspăimîntător în încetarea vieţii. De aceea, nebun e omul care spune că se teme de moarte, nu fiindcă va suferi cînd moartea vine, ci din cauza că suferă în aşteptarea ei.

În lucrarea sa “Fedon”, Platon spune că dacă sufletul este nemuritor, are nevoie de pregătire nu numai pentru vremea aceasta pe care o numim viaţă, ci şi pentru vecie, căci gîndiţi-vă ce grozavă primejdie vă aşteaptă de nu vă ve-ţi îngriji de el. În adevăr, dacă moartea ar fi sfîrşitul a tot, în mare cîştig ar fi cei păcătoşi: moartea i-ar elibera şi de corp şi de suflet şi de păcatele lor. Fiindcă însă sufletul este nemuritor, nu găsim alt mijloc de a scăpa de nenorocirile ce vor lovi în cei rai, nici alta mîntuire pentru suflet, decît sa-l facem mai bun şi cît mai înţelept cu putinţă.

Pentru noi, caracteristica definitorie a timpului este scurgerea lui implacabilă, prin care ceea ce e prezent devine trecut, iar ceea ce va fi devine prezent. “Săgeata timpului” îşi urmează zborul, neprivilegiind nici un moment; timpul este omogen. Ştiinţa contemporană întăreşte, prin autoritatea teoriilor ei, această imagine asupra timpului, ea devine atît de puternică, încît ajungem să credem că exprimă adevărata natura a timpului şi că orice alte imagini care diferă de ea nu sunt decît erori.

Dimensiunile timpului sunt prezentul, trecutul si viitorul. Forma ce o ia timpul ca orizont inconştient, atîrnă în cele din urma de accentul cu care inconştientul apasă asupra uneia din dimensiunile timpului. Dacă ni se îngăduie să denumim metaforic principalele orizonturi temporale posibile şi de profil divers, ale inconştientului, vom deosebi :

1. Timpul- havuz;
2. Timpul- cascadă;
3. Timpul- fluviu;

“Timpul-havuz” este orizontul deschis unor trăiri îndreptate prin excelenţa spre viitor. În cadrul acestui orizont temporal, se atribuie viitorului o valoare exclusivă şi dominantă.

”Timpul-cascadă” reprezintă orizontul unor trăiri pentru care accentul supremei valori zace pe dimensiunea trecutului. Timpul, prin el însuşi, şi deci cu atît mai mult prin ceea ce se petrece în el, înseamnă cădere, devalorizare, decadenţă.

“Timpul-fluviu” îşi are accentul pe prezentul permanent. În această ipostază, timpul e considerat ca un mediu al unor realizari egale, care nu sunt nici mai valoroase, dar nici mai puţin valoroase decît au fost cele ale trecutului sau vor fi ale viitorului.

Bibliografie

1. John Shand. Introducere în filosofie occidentală, Bucureşti, 1998
2. Adrian-Paul Iliescu. Filosofia, Bucureşti, 1998
3. Filosofie, analize şi interpretări, Bucureşti, 1996